

Загальною ж символічною ознакою українських поселень була їх своєрідна прив'язаність до річок, хоча така етнічна та екологічна ознака притаманна в цілому й багатьом народам. Про зв'язок річки як стрижневої основи поселень з ознаками етнічного характеру їх мешканців влучно писав Василь Ключевський: «Річка є навіть свого роду вихователькою почуття порядку та громадського духу в народі... вона виховувала дух заповзятливості, звичку до спільної, артільної дії, змушувала розмірковувати та приловчатися, зближувала розкидані частини населення, привчала відчувати себе членом суспільства, спілкуватися з чужими людьми, спостерігати їхні звичаї й інтереси, обмінюватися товаром та досвідом, знати звички та вдачу». На українському етнокультурному тлі така загальнолюдська закономірність набувала своєрідних етнічних рис, властивих психічному складу українців та їхній духовній культурі. Річка для них уособлювала не просто господарські, економічні, соціальні чи суто людські зв'язки, як це характерно для багатьох інших народів, вона ставала духовним началом для людності, що пов'язувала з нею своє буття. Адже більшість обрядових дій українців відбувалися біля води, бо ототожнювалися з водною стихією: купальські обряди, русалії й водохреще, обливання та ворожіння на мосту, біля криниці чи ополонки; водна магія та культ води лежали в основі багатьох вірувань та повір'їв, втілюючись у колоритних демонологічних обрядах, що стали етнічними символами духовної культури українців, — в образах русалки, нявки, водяника тощо [4].

Висновок. Українська хата пройшла тривалий і складний шлях розвитку, виявивши глибинну спільність із житлом східнослов'янських, а частково і західнослов'янських народів, коріння якої сягає будівельної традиції ще часів Трипілья, докиївської доби і періоду Київської Русі. Безперечно, на становлення народної архітектури, а саме української хати впливав ландшафт. Лісова смуга, Лісостепова або Степова смуга зумовлювали використання будівельних матеріалів: дерева, глини, соломи, каменю. Основним типом української хати є білена зовні і всередині під солом'яним дахом. Така хата лише у XVII – XVIII ст. набула етнічної виразності, стала етнографічною ознакою українського народу. Українська хата пройшла довгий шлях від найпростішого однокамерного житла з давнини до XVIII – початку XIX ст. і лише в середині XIX ст. з'явилося двокамерне селянське житло, яке складалося з житлового приміщення та сіней. Наприкінці XIX ст. в Україні поширилося трикамерне селянське житло, яке, крім власне хати і сіней, ще мало й комору.

Народна будівельна творчість розвивалася у руслі поступу загальнолюдської цивілізації, на неї впливали суспільні, соціально-економічні, моральні фактори, але українська хата має типові риси в усіх районах України, є результатом спільності етнічного складу народу. Внутрішнє планування та інтер'єр української хати характеризується типологічною єдністю. Українська хата стала не тільки житловим простором для людини, місцем родинних обрядів, а й найяскравішим символом української народної культури, добробуту та ознакою духовності української нації. Образ «білої хати», що стоїть у садочку, квітами повіта, неначе дівчина, за висловом Т. Г. Шевченка, став свого роду візитною карткою України, бо втілює не просто довершений зразок народної архітектури, а й цілу систему естетичних засад, народної творчості.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Данилюк А. Г. *Українська хата* / А. Г. Данилюк – К., 1991. – 232 с.
2. *Енциклопедія українознавства*. – Л., 1994.
3. *Етнографія України* : навч. посіб. / За ред. проф. С. А. Макарчука. – Л. : Світ, 2004. – 520 с.
4. **Здоровега Н. І.** Нариси народної обрядовості на Україні / Н. І. Здоровега. – К., 1997 – 254 с.
5. Київ. *Енциклопедичний довідник*. – К. : УРЕ, 1981. – 428 с.
6. **Лозко Г. С.** Українське народознавство / Г. С. Лозко. – Х. : Див, 2005. – 472 с.
7. **Стражний О. С.** Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність / О. С. Стражний. – К. : Книга, 2008. – 368 с.
8. *Українське народознавство* : навч. посіб. / За ред. С. П. Павлюка. – К. : Знання, 2006. – 568 с.

УДК 728.03

ТИПОЛОГІЯ ТА ТРАДИЦІЙНІ ЕЛЕМЕНТИ ЗАБУДОВИ ДВОРУ ТА ГОСПОДАРСЬКИХ БУДІВЕЛЬ

А. В. Колесник, асист., В. Е. Молчанова, студ.

Ключові слова: українська хата, господарські будівлі, забудова двору, традиції, розташування

Вступ. Особливості облаштування двору та господарських будівель в Україні в XIX – на початку XX ст. відігравали велику роль в житті кожного українця. Вивченню взаємозв'язку між

розташуванням у дворі господарських будівель і типом забудови двору та родом праці селянина приділяли увагу багато науковців [1; 2; 5]. Зокрема, В. П. Самойлович у праці «Українське народне житло» [1] зазначає, що «Українське народне житло створювалось протягом століть шляхом безперервного вдосконалення прийомів і форм, що відповідали умовам життя, побуту й естетичним уподобанням народу. Те, що не виправдало себе з тих чи інших причин, відмирало, а все краще, повторюючись багато разів, поступово вдосконалювалось, від покоління до покоління, від одного майстра до іншого, від батька до сина передавався будівельний досвід, професійні й технічні навички, художня майстерність, створювались народні архітектурно-будівельні традиції». На даному етапі вивчення цього питання продовжується, тому що з плином часу деякі звичаї українського народу відходили у минуле, деякі передаються від старшого покоління лише як згадка, а деякі – збереглися і до сьогодні.

Мета статті – проаналізувати основні звичаї облаштування двору та господарських споруд в Україні у XIX – на початку XX ст., дослідити залежність між кліматично-географічним розташуванням, родом занять народу та особливостями забудови подвір'я українських садиб.

Основний матеріал. До самого поняття «двір» українці відносили усі господарські будівлі, житло, де мешкала родина, а також прилеглий виробничий майданчик. Кожна родина в селі мала сад та город, які вкупі із самими двором утворювали садибу. Її структура залежала від різних чинників, в основному від географічних та соціально-економічних.

Українці мали декілька типів забудови двору. Це різноманіття пояснюється тим, що у XIX – на початку XX ст. була розвинута структура господарських занять, територія України мала великі розміри з неоднорідними кліматичними умовами. Основним критерієм визначення типу забудови був характер з'єднання між собою господарських споруд двору та житла. За формою розташування житла та господарських споруд український двір мав три основні типи забудови – *вільний*, *зімкнутий* та *замкнений*.

При *вільному типі* житло та господарські будівлі розташовувались без упорядкованої системи, окремо одне від одного. Розподіл усіх приміщень на території двору був обумовлений господарськими вимогами хазяїна, а також особливостями рельєфу садиби. Такий тип забудови був поширений на території України з найдавніших часів і мав багато переваг, а найбільшу – у тому, що відокремлені від житла господарські будівлі, особливо призначені для худоби, забезпечували дотримання елементарних санітарно-гігієнічних норм. У свою чергу, вільний тип забудови поділявся ще на Г- та П-подібний варіанти забудови, де всі елементи двору в плані утворювали відповідну літеру. П-подібний варіант був характерним для більш заможних верств українського селянства.

Зімкнутий тип забудови призначався для використання у складних природно-кліматичних умовах. Характерною особливістю такого типу було те, що житло та господарські будівлі блокували між собою та вкривали спільним дахом. Велике значення цього типу полягає в економії земельних ділянок. Така забудова двору була досить компактною та сприяла утепленню житла і приміщень для худоби. У двір зімкнутого типу можна було потрапити лише через ворота та хвіртку, тому що з усіх сторін двір блокувався господарськими приміщеннями та високими міцними огорожами. Такий тип забудови двору був характерний для території Карпат (Бойківщина, Лемківщина, Гуцульщина), Полісся, а також побутував на Півдні України.

Традиційні елементи двору в різних районах України називались по-різному. Наприклад, двори із суцільним замкненим взаємозв'язком мали назви «окружний двір», «круглий двір», «підварок» – на Поліссі; «заезд», «замкнений» – на Поділлі; «хата у брамах», «гражда» – на Гуцульщині; «хутір», «зімівник», «козацький двір» – на Півдні.

Розрізняли три варіанти облаштування двору, пов'язані з розташуванням хати у дворі – віддалений, наближений та безпосередній. В часи народної колонізації існували так звані «глибокі двори», в яких хати були віддалені відносно проїзних шляхів та розташовувались у глибині двору. Такий двір на Поділлі мав назву «двір із проїздом», на Полтавщині – «глибокий двір». При наближеному розташуванні хати перед нею був простір, де влаштовували клумбу. Цей тип набув значного поширення по всій території України, а особливо на території Лісостепу та Степу. В садибах, які межували з ринковими майданами або розвиненими торгівельними шляхами, влаштовували безпосередній вихід хати на вулицю. Але такий тип зустрічався досить рідко, був поширений тільки в окремих районах Полісся та на Слобожанщині.

Усі будівлі двору об'єднувались в один ансамбль за допомогою огорож, які були також перешкодою для худоби і лісових звірів. Прохід до садиб забезпечувався через ворота, які на Гуцульщині були високі, мали дошки, в лісостеповій частині України – були низькі, двостулкові. Враховуючи те, з якого матеріалу були виготовлені огорожі, вони мали різні назви та різний вид, а також відрізнялись своїми функціями та властивостями. Огорожі, плетені з лози, більш поширені в районах лісостепової та степової смуги, називались «тин». Зроблені з тонких стовбурів дерев мали

назву «вер'є». Деякі огорожі («мури») викладали з дрібного каменю без розчину.

Під час виконання сільськогосподарської роботи український селянин користувався такими найбільш характерними господарськими спорудами як хлів, в якому утримувалась велика рогата худоба, стайня – приміщення для утримання коней, саж, куча, кармник – для свиней, курник – для домашньої птиці, кадуб, вулик, довбня – для бджіл; продукти землеробства, зокрема, зерно, зберігали в коморі, сіно й солому – в оборозі, сіннику, одрині, кукурудзу – у коші, кошниці. Сільськогосподарський реманент зберігали у возовні, піднакаті, сараї, шопі або повітці. На будівництво господарських будівель витрачали найменш цінні матеріали. Винятком були тільки комора та клуня, які слугували для зберігання найдорожчих запасів землеробської родини. У клуні розташовувався тік, де обмолочували збіжжя, тримали сніпки пшениці, ячменю, обмолочену солому. В Карпатах клуні більш відомі під назвою «боїще», а на Прикарпатті – як «стодола». Стіни клуні заліплювали глиною та зашивали дошками. Ці споруди мали високі дахи і низькі стіни з високими плетеними воротами.

Хлів будували з тих же матеріалів, що й хати, тобто з каменю, деревини, лози або глини, тому що він призначався для утримання худоби. Хлів, як і інші споруди, в різних районах мав свою назву: «стайня» – на Прикарпатті, «одрина» – на Поліссі, «кошара» – у Карпатах.

Комора – теж важлива споруда в господарстві. Вона призначалася для зберігання запасів зерна, господарського інвентаря та речей вжитку. Комори завжди були при хаті. Лише у заможних селян комора була окремим приміщенням у дворі. Будували їх із дубової плахи.

Сіно зберігалось у клунях, на горищах хліва чи стайні, а також в оборозі – споруді з чотирьох стовпів, над якими споруджувався пересувний (по вертикалі) солом'яний дашок.

Висновок. Дослідивши звичаї облаштування двору та господарських споруд в Україні в ХІХ – на початку ХХ ст., можна зробити висновок, що існувала пряма залежність між родом занять господаря та типом забудови двору. З плином часу змінювався провідний напрям праці, тому змінювався і двір. Багато чого зникло як неактуальне і в сучасних дворах у наш час більше не будується. Але є й такі елементи, що збереглися від давніх часів до сьогодення і продовжують виконувати важливу роль в житті кожної людини. Можна зробити висновок, що відмінність у забудові двору західної та східної частин України була спричинена неоднорідними кліматичними умовами по всій території країни, а також історичними фактами перебування українських земель у складі різних держав.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. **Самойлович В. П.** Українське народне житло (кінець ХІХ — початок ХХ ст.) [Текст] / В. П. Самойлович. – К. : Наукова думка, 1972. – 56 с.
2. **Воропай П.** Звичаї українського народу [Текст] / П. Воропай. – К. : Оберіг, 1993. – 590 с.
3. **Гриненко Г. В.** Хрестоматія по истории мировой культуры [Текст] : учеб. пособие для студентов вузов / Г. В. Гриненко. – М. : Юрайт, 1998. – 669 с.
4. **Ковальчук О. В.** Українське народознавство [Текст] : книга для вчителя / О. В. Ковальчук. – К. : Освіта, 1992. – 176 с.
5. **Байбурин А. К.** Жилище в обрядах и представлениях восточных славян [Текст] / А. К. Байбурин. – Л. : Наука, 1983. – 188 с.